

MEMORIA VICTIMELOR REGIMULUI TOTALITAR-COMUNIST: DE LA DICTATUL TĂCERII LA STATUTUL DE PATRIMONIUL CULTURAL

Doctor în istorie, conferențiar universitar **Virgiliu BÎRLĂDEANU**

e-mail: virgiliubirladeanu@gmail.com

Institutul de Istorie

Doctor în istorie, conferențiar universitar **Ludmila D. COJOCARU**

e-mail: ludmilacojocar.uism@gmail.com

Universitatea de Stat din Moldova

PRELIMINARII

În Republica Moldova, de la afirmarea independenței până astăzi, procesele decomunizării au avut un parcurs sinuos. Publicarea unor colecții de documente de arhivă [1], inaugurarea muzeelor¹, editarea lucrărilor cu caracter memorialistic [2] și, nu în ultimul rând, acțiunile întreprinse la nivel politic² s-au dovedit a fi eforturi plauzibile, dar insuficiente pentru o detașare definitivă și ireversibilă de trecutul totalitar. Perindarea unor guvernări hibride, caracteristice întregului spațiu post-sovietic, „a determinat în mod ciclic nostalgii și salturi îndărăt, sporind distanța și multiplicând discrepanțele dintre comunitățile memoriei” [3]. În aceeași manieră, de la o guvernare la alta, clasa politică și-a elaborat o strategie oportunistă, preferând să treacă cu tăcerea teme grave ale trecutului³ și, mai curând, fiind interesată să-și „cârpească” propriile mitologii.

Profesia istoricului în Republica Moldova, până acum câțiva ani, prin accesul restricționat la arhive, de rând cu insuficiența resurselor alocate cercetărilor isto-

rice și editării lor, continua a fi înțeleasă de către demnitarii de stat doar ca o funcție ce trebuia să susțină și să legitimizeze „linia partidului” sau politicile oficialităților, istoricii fiind adesea sfătuiți să nu tulbure liniștea nomenclaturii (post)sovietice („să nu răscolească trecutul”) și să nu provoace răzburarea victimelor. De fapt, instituțiile statului post-totalitar, sugerau tacit ideea că vor păstra tăcerea, chiar dacă este vorba de crimele comise în perioada regimului totalitar-comunist, acceptând doar discuția despre recunoașterea formală și compensarea parțială a costului averilor confiscate de statul sovietic. În aceste condiții, aprecierea nedocumentată, arbitrară sau tendențioasă a perioadei regimului totalitar-comunist și-a lăsat amprenta asupra interpretărilor, afectând în mod direct memoria, starea de spirit și statutul victimelor care, în mare parte, au ales să-și păstreze în tăcere amintirile și durerea [4].

De altfel, chiar și după publicarea unei serii de monografii realizate în baza cercetărilor documentelor de arhivă [5], partizanii curentului istoriografic care au moștenit tradiția de tristă pomină continuă să interpreteze ororile sovietizării Basarabiei din anii 1940–1941 și 1944–1953 ca pe un fenomen regretabil, dar episodic și necaracteristic regimului sovietic, în mare parte determinat de neprofesionalismul și abuzurile în serviciu comise de funcționarii de partid și administrația de rang local și republican [6]. Or, este bine cunoscut că sistemul represiv și „teroarea roșie” au fost puse în acțiune de partidul-stat „în lupta contra dușmanilor de clasă” din primii ani de putere sovietică. În baza investigațiilor și documentelor de arhivă care rămân și astăzi într-o serie de țări post-sovietice inaccesibile cercetătorilor, istoricii discută despre un număr de la 6 până la 14,5 milioane de persoane deportate în cadrul celor 52 de campanii de deportare forțată desfășurate în URSS în perioada anilor 1920–1952⁴, constatăm amploarea

⁴ În funcție de categoriile luate în calcul.

¹ Vezi: Muzeul Victimelor Deportărilor și Represiunilor Politice, mun. Chișinău; Muzeul „Siberiada”, s. Mereni, rn. Anenii Noi; Muzeul „Memoria Neamului”, mun. Chișinău; Muzeul Ocupației Sovietice, mun. Chișinău.

² Decretul prezidențial din 24 iunie 2010 privind declararea zilei de 28 iunie 1940 „Zi a ocupației sovietice și a comemorării victimelor regimului totalitar comunist”; dezvelirea „Pietrei Comemorative” în Piața Marii Adunări Naționale din Chișinău; constituirea „Comisiei pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova”.

³ Un fenomen cunoscut sub denumirea „historyless elite”, atestat și în societățile post-sovietice (vezi: Shari J. Cohen, *Politics without a Past: The Absence of History in Postcommunist Nationalism*, Durham: Duke University Press Books, 1999).

fenomenului fără precedent în istoria universală și gravele consecințe pentru comunitățile și regiunile afectate de totalitarismul sovietic [7].

Analizând esența stalinismului și consecințele sociale ale acestui fenomen, cercetătorii au subliniat că însuși faptul supraviețuirii în fața terorii staliniste a devenit o problemă dureroasă pentru cei care au revenit din Gulag, la fel de dureroasă ca și pentru victimele lagărelor de concentrare naziste [8]. Pentru o parte de victime, represiunile au fost o experiență atât de traumatică, încât i-a făcut să trăiască cu sentimentul fricii întreaga viață, i-a silit să-și ascundă trecutul de cei apropiați și să evite întâlnirile cu alți supraviețuitori [9]. Necăjiți de amintiri, regrete și sentimente de vinovăție, aceste persoane au găsit totuși puterea de a-și înfrunta dilemele memoriei traumatizante și de a începe să vorbească. În acest context, poate fi sugestivă constatarea lui Ștefan Ionescu privind supraviețuitorii Holocaustului: nereușind să îngroape în memorie trauma trăită cu ochii proprii, aceste persoane „au încercat să înțeleagă, să dea un sens la tot ceea ce s-a întâmplat în acea perioadă de coșmar. Ei și-au găsit un rol important în cadrul societății, acela de *martor* – persoana care-și relatează experiența trăită celorlalți, în scopul comemorării victimelor dar și pentru a preveni repetarea tragediei. Astfel, ei și-au regăsit o parte din încrederea de sine și demnitatea umană pe care le pierduseră în Infern. Povestindu-și experiența lumii întregi și avertizând-o despre pericolul repetării ei, martorul a devenit în societatea contemporană o adevărată *instituție* de care nu se mai poate face abstracție.” [10]. Este important de remarcat și faptul că fără (re) cunoașterea și valorificarea surselor istorice de primă mână cu referire la fenomenul totalitarismului, în cazul de față – sovietizarea forțată a spațiului dintre Prut și Nistru în anii 1940–1941 și 1944–1953 – și prin amânarea unor studii interdisciplinare, complexe și sistematice asupra temei, riscăm să alimentăm în continuare memoriile concurențiale asupra acestui trecut, inclusiv trăirile și atitudinile nostalgice față de ceea ce a fost regimul sovietic de ocupație în RSS Moldovenească [11].

Prezentăm în continuare eforturile cercetătorilor din Republica Moldova în vederea recuperării și valorificării istorice a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească, cu scopul scoaterii din umbră și promovării acestui subiect istoric în mediul comunității academice și a publicului larg. Documentarea teoretică în pas cu publicațiile occidentale recente și elaborarea unei metodologii raccordate la contextul istorico-cultural al spațiului vizat a asigurat crearea, pe parcursul anilor 2010–2018, a unei baze de date complexe (interviuri de istorie ora-

lă, documente din arhiva de familie, jurnale, fotografii de epocă) întru abordarea interdisciplinară a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist. Trecând în revistă cele mai reprezentative rezultate științifice ale Programului de Stat „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în perioada anilor 1940-1941, 1944-1953”⁵, vom prezenta potențialul științific al acestora într-un nou cadru de cunoaștere a memoriei transgeneraționale a regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească și a unui instrumentariu inovativ de studiere a impactului pe durată a crimelor comunismului, asupra societății de astăzi din Republica Moldova.

PROGRAMUL DE STAT „RECUPERAREA ȘI VALORIFICAREA ISTORICĂ A MEMORIEI VICTIMELOR REGIMULUI TOTALITAR-COMUNIST DIN RSS MOLDOVENEASCĂ ÎN PERIOADA ANILOR 1940–1941, 1944–1953”: OBIECTIVE, REALIZĂRI, PERSPECTIVE DE CERCETARE

Transformările în domeniul politicilor memoriei, după dramaticele evenimente din 7 aprilie 2009, au încurajat direcții și proiecte de cercetare apropiate parcursului european al Republicii Moldova. Preocupările echipelor de cercetare antrenate în Programul de Stat 2015–2018 la tema cercetării memoriei victimelor regimului totalitar-comunist au demarat la începutul anilor 2010, odată cu proiectul colecției de carte *României în Gulag: memorii, mărturii, documente*⁶. Experiența acumulată în acest proiect de cercetare ne-a atras atenția asupra a două aspecte-cheie: statutul de *martor* al persoanelor intervievate și *condiția de document istoric* al relatărilor împărtășite de martorii intervievați. Dincolo de povestea vieții (*life story*), am ales să publicăm studii de caz integre (*case study*), constituite din notă introductivă – menită să pună în relief „centre de interes ale povestirii care țin de perso-

⁵ Programul de Stat al AȘM, cifrul 15.857.06.02F, coordonat de prof., dr. hab. Anatol Petrencu, Centrul de Excelență Institutul de Istorie Socială „ProMemoria”, USM.

⁶ Proiectul „României în Gulag: recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist în Basarabia (1940-1941, 1944-1953)”, cifrul U1-1/717/28.06.2013 MAE-DPRRP, cu sprijinul Departamentului Politici pentru României de Pretutindenii, coordonat de dr. hab. Anatol Petrencu, Centrul de Excelență Institutul de Istorie Socială „ProMemoria”, USM; proiect soldat cu publicarea colecției „României în Gulag” (vezi: Petrencu, A., Ludmila D. Cojocar, Lidia Pădureac (editori), *României în Gulag. Memorii, mărturii, documente*. Vol. I, II. Chișinău: Balacron, 2014, 2015.

nalitatea povestitorului, dar și de modalități comune de înțelegere a unor situații, de circumscriere a unor fapte, de interpretare a unor realități” [12] – , și relatările propriu-zise ale persoanei intervievate, fortificate cu mărturiile din arhiva de familie, din presa timpului și cu documente din arhivele fostelor structuri de reprimare. Studiile de caz au demarat de fiecare dată prin consultarea, analiza și, la necesitate, complementarea datelor publicate în *Cartea Memoriei. Catalogul victimelor totalitarismului comunist* [13].

Astfel, la etapa demarării Programului de Stat „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în perioada anilor 1940–1941, 1944–1953”, a fost posibilă realizarea în premieră în Republica Moldova a unui complex de cercetări interdisciplinare asupra memoriei la persoana întâi a supraviețuitorilor regimului totalitar-comunist din acest spațiu. Prin extinderea fundamentelor teoretice și modernizarea instrumentelor de cercetare, mărturiile victimelor regimului totalitar-comunist au fost înglobate în categoria surselor istorice cu valoare documentară, astfel conferind cercetărilor istorice o dimensiune mai complexă și mai convingătoare în cunoașterea trecutului totalitar. Activitatea de recuperare, cercetare și valorificare a memoriei, întreprinsă de echipele de cercetători antrenate în Programul de Stat, a propus în consecință o nouă lectură a surselor tradiționale domeniului, acestea fiind confruntate, complementate și puse în dialog cu documentele de istorie orală, documente, fotografii, mărturiile din arhivele de familie.

Scopul principal al Programului de Stat a fost recuperarea și cercetarea istorică a memoriei colective privind perioada de instaurare și constituire a regimului totalitar-comunist în RSS Moldovenească, în anii 1940–1941 și 1944–1953 (represiuni politice, marea foamete, deportări și muncă forțată, colectivizare) și valorificarea istorică a acestei memorii prin acțiuni cu potențial de stimulare a procesului de comunicare între generații și între comunitățile memoriei din Republica Moldova. Obiectivele propuse de Programul de Stat au vizat: efectuarea documentărilor de teren și de arhivă în localitățile din regiunea de centru, de nord și de sud a Republicii Moldova; investigarea și valorificarea memoriilor vizând primii ani de ocupație sovietică și etapele sovietizării forțate în RSS Moldovenească; elaborarea și publicarea studiilor, lucrărilor de sinteză în baza materialului de teren și a documentelor de arhivă; conjugarea experienței acumulate în domeniu de către cercetătorii din Republica Moldova, România și Lituania; informarea opiniei publice și difuzarea rezultatelor cercetărilor istorice prin intermediul publicațiilor științifice, reuniunilor tematice, expozițiilor

ilor foto-documentare; extinderea și împărtășirea experienței acumulate în domeniul cercetării memoriei colective prin elaborarea materialelor-suport pentru corpul didactic și a publicațiilor pentru publicul larg.

Obiectivele Programului de Stat au fost atinse prin sinergia eforturilor individuale și de echipă, antrenând cercetători consacrați, experți și cercetători în devenire de la centre universitare, institute de cercetare și muzee din diferite regiuni ale Republicii Moldova. Astfel, arealul de cercetare din regiunea de centru a Republicii Moldova a fost cuprins prin proiectul echipei de la Universitatea de Stat din Moldova, coordonat de dr. Ludmila Cojocar; regiunea de nord – de echipa de la Universitatea de Stat „Al. Russo” din Bălți, coordonată de dr. Lidia Pădureac; regiunea de sud – de echipa de la Universitatea de Stat „B. P. Hasdeu” din Cahul și de la Muzeul Național de Istorie a Moldovei, coordonată de dr. Elena Postică, iar din 2017 – de Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM, proiect coordonat de dr. hab. Constantin Manolache.

Pe durata proiectului au fost construite parteneriate de valorificare și diseminare a rezultatelor cercetării cu complexele muzeale și bibliotecile municipale, administrațiile locale și societatea civilă din Republica Moldova; parteneriatele cu instituțiile de cercetare din România, Ucraina, Rusia au permis extinderea arealului de cercetare privind memoria victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească, aducând în orizontul cercetărilor fenomenul basarabenilor refugiați peste Prut din calea puterii sovietice, în 1940 și 1944, și cel al basarabenilor deportați în regiunile de est ale Uniunii Sovietice și, din varii motive, stabiliți acolo până în prezent.

DIN METODOLOGIA CERCETĂRILOR DE TEREN

În investigațiile de teren, atenția cercetătorilor s-a îndreptat în mod deliberat spre *oamenii simpli* care anterior nu au avut posibilitatea de a-și împărtăși memoriile în spațiul public, dar care au manifestat deschidere pentru cercetările din cadrul Programului de Stat și au relatat din experiența traumatizantă, trăită la persoana întâi. Cercetările de teren au cuprins comunități ale memoriei cu reprezentanți ai diferitor etnii: ucraineni, ruși, bulgari, găgăuzi, evrei, lituanieni, amintirile lor fiind ulterior publicate în original și traduse în limba română. De asemenea, am avut în atenție rezultatele cercetărilor anterioare la tema culturii comemorative în Republica Moldova; acestea relevând numeroase cazuri când mediatizarea supra-solicitată a unui cerc restrâns de respondenți riscă să creeze memorii stereotipizate preluate de practicile

oficiale ale discursului comemorativ [14]. În plus, s-a ținut cont de faptul că memoria deportărilor staliniste în Republica Moldova este încă sub influența sensibilităților colective și agendelor politice recente, unele partide adesea instrumentalizând sau marginalizând practicile și discursurile comemorative în scopuri exclusiv electorale, incitând tensiunea și măbind distanța între memoriile concurențiale.

Cercetarea de teren s-a desfășurat prin metoda interviului aprofundat semi-direktiv, intervenind discret în narațiunea persoanelor intervievate. Ghidul interviului semi-structurat, elaborat în prealabil pentru conceptul proiectului, a fost aplicat pe teren în funcție de situație, de stilul de lucru și experiența intervievatorului. Interacțiunea dintre cercetător și intervievat s-a afirmat ca factor extrem de important în elucidarea trecutului, narațiunea fiind determinată de încrederea stabilită între cele două părți, de abilitățile cercetătorului în coordonarea dialogului și, nu în ultimul rând, de contextul în care s-a desfășurat interviul de istorie orală.

În scopul obținerii unei imagini complexe, am pledat pentru extinderea limitelor cronologice (anticipând sau depășind anii 1940–1941 și 1944–1953) și geografice (incluzând arealul istoric, cultural, social din afara perioadei represiunilor, exilului, foametei). Au fost încurajate amintirile despre viața cotidiană, școlarizare, condiții sanitare, relația cu băștinașii, interacțiunea cu instituțiile puterii, restabilirea legăturii cu rudele, păstrarea tradițiilor etno-culturale în perioada aflării în exil, dar și orice alte mărturii capabile să elucideze perioada interbelică, cea din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și cea post-sovietică. Parte componentă a cercetărilor de teren au fost tăcerile, inerente procesului de colectare și valorificare a mărturiilor la prima persoană [15]. Tăcerile la care recurg supraviețuitorii regimului totalitar-comunist sunt profund articulate traumei generate în conștiința individuală și colectivă de mecanismele sovietizării forțate și, la fel ca orice construct social, sunt instabile și imprevizibile [16].

Cercetările au ținut cont de caracterul fracturat al acestui gen de memorii, dat fiind șirul de evenimente dramatice trăite de persoanele intervievate și de mutațiile semantice intervenite în discursul puterii după moartea lui Stalin, în 1953, după destrămarea URSS ori odată cu revenirea partidului comunist la guvernare, în 2001. La fel, dimensiunea trăirilor emoționale prin care au fost transmise amintirile s-a impus cu prioritate în valorificarea lor. Cercetarea narațiunilor de istorie orală ca surse de studiu, dincolo de intensitatea emotivă și vitregia contextului istoric în care au fost trăite, relevă informații generoase la nivel de percepții, trăiri și atitudini din momentul producerii evenimentelor [17].

REZULTATELE ȘTIINȚIFICE

Pe parcursul perioadei 2015–2018, în procesul de cercetare și valorificare științifică a memoriei victimelor regimului stalinist în RSS Moldovenească au fost desfășurate activități științifice și au fost obținute rezultate științifice de rezonanță națională și internațională:

- Documentarea a circa 500 de studii de caz, cu mărturii de istorie orală, documente din patrimoniul familiei și din arhivele de stat și stocarea materialelor colectate în arhiva de istorie orală a Programului de Stat, cu transmiterea dreptului de autor în scopul cercetării și valorificării lor științifice;

- Au fost elaborate și publicate opt volume în cadrul colecției de mărturii, documente și studii de caz *Arhivele Memoriei* care valorifică materialul de arhivă și documentele de istorie orală relevante de supraviețuitorii regimului totalitar-comunist⁷;

- A fost inaugurată colecția de studii *Exercițiul Memoriei* cu materialele conferințelor științifice organizate în cadrul Programului de Stat;

- Au fost elaborate și vernisate două expoziții foto-documentare itinerante, cu valorificarea materialului inedit colectat în timpul cercetărilor de teren și a documentărilor de arhivă și din fondurile de patrimoniu ale Muzeului Național de Istorie a Moldovei: „Basarabeni în Gulag” (2015) și „În cătușele Siberiei. Copii basarabeni deportați de regimul totalitar-comunist în perioada anilor 1940–1941, 1944–1953” (2018);

- Au fost efectuate peste 150 de participări cu comunicări științifice la reuniuni tematice naționale și internaționale, urmate de circa 100 de studii științifice publicate în colecții de studii și ediții periodice;

- Prezentarea, validarea și diseminarea rezultatelor științifice s-a produs prin organizarea la fiecare etapă a Programului de Stat a unei conferințe științifice internaționale: conferința internațională „Memoria ca patrimoniu cultural în Lituania și Moldova. Experiența cercetărilor și valorificării memoriei victimelor regimurilor totalitare și ocupației sovietice” (2016) și conferința internațională „Crimele comunismului și memoria victimelor regimului totalitar-comunist. Probleme, realizări, perspective de cercetare” (2018);

- Au fost organizate conferințe științifice naționale de către fiecare proiect al Programului de Stat: Conferința științifică „Teroarea stalinistă în RSS Moldovenească: probleme, rigori metodologice, realizări în cercetările de istorie orală” (USM, 2015); Conferința

⁷ Colecția a fost apreciată cu Medalia de Aur în cadrul Expoziției Europene a Creativității și Inovării „EuroInvent 2019”; Premiul „Cartea anului în Antropologie Istorică” acordat de Institutul de Istorie Națională, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca (2019); Premiul „Dimitrie Cantemir” al Academiei Oamenilor de Știință din România (2018).

științifică națională „Memoria victimelor regimului totalitar-comunist: istorie, impact, responsabilitate” (MNIM, 2016) și Conferința științifică „Foamea în RSS Moldovenească (1946–1947): istoria și memoria tragediei în cercetările actuale” (USARB, 2017);

- Activitatea tinerilor cercetători în proiectele Programului de Stat a fost valorificată prin organizarea conferinței științifice „Istoria și memoria regimului totalitar comunist în RASS Moldovenească și RSS Moldovenească: contribuțiile tinerilor cercetători” la Universitatea de Stat „B. P. Hașdeu” din Cahul, organizată împreună cu USM și USARB (2017);

- Au fost organizate seminare teoretico-metodologice și mese rotunde cu participarea experților din România, Lituania, Republica Moldova și a reprezentanților tinerei generații (2015–2018);

- A fost elaborată inițiativa legislativă în vederea creării cadrului legal pentru recunoașterea statutului de victimă a regimului totalitar-comunist pentru persoanelor care au suferit Marea Foamete din 1946–1947 și desemnarea „Zilei de comemorare a victimelor foametei din RSS Moldovenească” (2017);

- Rezultatele cercetărilor științifice ale Programului de Stat au fost prezentate în Aula Academiei Române (2017);

- A fost fortificată cooperarea prin trasarea proiectelor de viitor cu instituțiile consacrate în domeniul cercetării istoriei și memoriei victimelor regimului totalitar, la nivel național și internațional din România, Lituania, Estonia, Polonia, Germania, Suedia, Ucraina.

- Cercetările efectuate în cadrul Programului de Stat au reușit să promoveze un nou domeniu de cercetare în mediul științific din Republica Moldova – *memoria victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească* și să facă un pas înainte în antrenarea noilor surse de cercetare istorică în Republica Moldova – *mărturiile de istorie orală*, contribuind astfel la sincronizarea teoretică și metodologică novatorie aplicată decenii la rând în instituțiile occidentale de cercetare în domeniu.

- Publicațiile și materialele științifice și didactice elaborate în cadrul proiectului servesc organelor de stat pentru elaborarea politicilor memoriei în cadrul planului de acțiuni privind integrarea europeană a Republicii Moldova, fiind puse la dispoziția specialiștilor, instituțiilor societății civile, comunităților memoriei naționale și internaționale.

- Rezultatele științifice obținute de cercetătorii antrenați în proiectele Programului de Stat au fost înalt apreciate de către forurile științifice din Republica Moldova și de peste hotare, readucând subiectul deportărilor staliniste în centrul comunității academice și în atenția întregii societăți.

CONSIDERAȚIUNI FINALE

Pentru mediul științific din Republica Moldova, cercetarea trecutului totalitar are implicații fundamentale și prezintă un element important în devenirea societății aflate în proces de democratizare. Memoria victimelor regimului totalitar-comunist, abordată prin metodele istoriei orale, susținute de metodele observației participative și metoda etnografică, cercetarea documentelor de arhivă și studiul mărturiilor, actelor din arhivele de familie oferă noi perspective și elucidează multiple aspecte ale istoriei regimului totalitar-comunist în RSS Moldovenească.

Inițiativa acestui Program de Stat se înscrie în perspectiva unui proiect național de cercetare a trecutului totalitar de lungă durată pentru studierea memoriei represiei, foametei și deportărilor forțate în Moldova sovietică, iar susținerea structurilor academice și sprijinul societății civile sunt mai mult decât binevenite în acest efort. Acești oameni așteaptă încă să le fie documentată experiența de viață și trauma ne-vorbită decenii la rând. Colectarea, valorificarea științifică și prezervarea memoriilor celor care au suferit și au supraviețuit regimului comunist este ceea ce putem face astăzi ca fenomenul totalitarismului și crimele săvârșite de acesta să nu se mai repete.

Experiența de cercetare și materialul empiric acumulat în cadrul implementării Programului de Stat ne determină să afirmăm cu toată certitudinea că fără valorificarea științifică a acestor mărturii cunoașterea desăvârșită a fenomenului totalitarismului și a memoriei crimelor comunismului din RSS Moldovenească este o sarcină imposibilă, iar studiile și documentele publicate pot constitui în viitor un rechizitoriu într-un „proces Nürnberg” al comunismului.

BIBLIOGRAFIE

1. Postică Elena (coord. și red. șt.) Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist. Vol. I-IV, Chișinău: Ed. Știința, 1999-2005; Moraru A. (ed.) Basarabia antisovietică. Documente privind rezistența națională, blestemul deportărilor și al „justiției” staliniste. Iași: Ed. Demiurg, 2009; Moraru A. (ed.) Victimele terorii comuniste în Basarabia. Rezistență ocupanților, arestați, torturați, întemnițați, uciși. Documente secrete sovietice, 1944-1954. Vol. I, Chișinău: Ed. Iulian, 2010; Cojocaru Gh. E. Operațiunea „Sud”: culegere de documente. Chișinău: Ed. Bons Offices, 2010; Varta I., Varta T., Șarov I. Asasinările în masă din RASSM în perioada Marii Terori (1937-1938). Documente desecretizate din arhivele MAI și SIS ale Republicii Moldova. Vol. I, Chișinău: Ed. ARC, 2010; Varta I. Deportările în masă din RSS Moldovenească din 5-9 iulie 1949. Operațiunea „Sud”. Studiu. Documente. Vol. 1, Chișinău: Ed. Litera, 2011; Varta I. Deportările în masă din RSS Moldovenească

din 13-16 iunie 1941. Studiu. Documente desecretizate din arhivele MAI și SIS ale Republicii Moldova. Chișinău: Ed. Litera, 2011; Tașcă M. (ed.) „Operațiunea Română” din RASS Moldovenească în Marea Teroare stalinistă: 1937-1938. Chișinău: Ed. Serebia, 2014.

2. Vezi: Petrencu A. Cojocaru Ludmila, Pădureac Lidia. Bibliografia Memoriei (1989-2013). În: A. Petrencu et al. (ed.) Români în Gulag: memorii, mărturii, documente. Vol. I, Chișinău: Balacron, 2014, p. 305-319; Cojocaru Ludmila, Pădureac Lidia. Deportările staliniste în Basarabia: memorii împărțite. În: A. Petrencu et al. (ed.) Români în Gulag. Memorii, mărturii, documente. Vol. II, 2015, p. 7-58.

3. Bîrlădeanu V., Pădureac Lidia. Cuvânt înainte. În: Lidia Pădureac (ed.) Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Cercetări realizate în localitățile din nordul Republicii Moldova. Vol. III, tom 1, Chișinău: Balacron, 2017, p. 5.

4. Despre relația „memorie-tăcere-uitare”, vezi: Ricoeur P. Memorie, istorie, uitare. Timișoara: Ed. Amarcord, 2001; Passerini Luisa. Memories between Silence and Oblivion. In: K. Hodgkin, S. Radstone (eds) Contested Pasts: The Politics of Memory. London: Routledge, 2003, p. 238-254; Vinitzky-Seroussi V., Teeger Ch. Unpacking the Unspoken: Silence in Collective Memory and Forgetting. In: Social Forces, nr. 88, 2010, p. 1103-1122; Fivush R. Speaking Silence: The Social Construction of Silence in Autobiographical and Cultural Narratives. In: Memory, nr. 18, 2010, p. 88-98.

5. Pasat V. Calvarul: Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești 1940-1950. AȘM: Izd. ROSSPEN, 2006; Pasat V. Pravoslavie v Moldavii: vlast', cerkov', verujuščie. 1940-1991. Tom I: 1940-1953, Moskva: ROSSPEN, 2009; Pasat V. RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953). Chișinău: Ed. Cartier, 2011; Petrencu A. Teroarea stalinistă în Basarabia: studii, documente, memorii. Chișinău: Balacron, 2013; Olaru-Cemîrtan Viorica. Deportările din Basarabia: 1940-1941, 1944-1956. Chișinău: Ed. Pontos, 2013; Cașu I. „Dușmanul de clasă”. Represiuni politice, violență și rezistență în R(A)SS Moldovenească, 1924-1956. Chișinău: Ed. Cartier, 2015.

6. Nazarija S.M. (koord.) Istorija Moldovy. Tom III: Moldavija v novejšee vremea, 1917 – načalo XXI veka. Kișinev, 2016, s. 452-453; Repida L.E. Suverennaja Moldova. Kișinev: IPF Central'naja tipografija, 2008, s. 146, 218.

7. Iakovlev A.N. (red.) Rosija. XX vek. Dokumenty. Stalinskie deportacii. 1928-1953. Moskva: Mejdunarodnyj Fond „Demokratija”, 2005, s. 9, 10, 12; Carevskaja-Djakina T.V. (red.) Istorija stalinskogo Gulaga. Konec 1920-h – pervaja polovina 1950-h godov: Sobranie dokumentov. Tom 5: Specpereseleny v SSSR. Moskva: ROSSPEN, 2004, s. 23.

8. Cohen S. F. The Victims Return: Survivors of the Gulag After Stalin. London: I. B. Tauris, 2012, p. 26.

9. Cohen S.F. The Victims Return: Survivors of the Gulag After Stalin. London: I. B. Tauris, 2012, p. 57.

10. Ionescu Șt. În umbra morții: memoria supraviețuitorilor Holocaustului din România. În: Studia Hebraica, nr. 4, 2004, p. 362-390.

11. Bîrlădeanu V. De la practici de comemorare la nostalgie după URSS: dilemele memoriei colective în epoca post-totalitară. În: Enciu N. (coord.) In onorem Alexandru Moșanu: studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor. Cluj-Napoca: Ed. Academia Română, 2012, p. 693-700; Cojocaru Ludmila. Memoria colectivă în societatea post-conflict: semnificația și căile reconcilierii. În: ProMemoria. Revista Institutului de Istorie Socială, vol. I, nr. 1-2. Chișinău: USM, 2011, p. 170-182.

12. Vultur Smaranda. Argument. În: Istorie trăită, istorie povestită. Deportarea din Bărăgan, 1951-1956. Timișoara: Ed. Amarcord, 1997, p. 15.

13. Cojocaru Ludmila D. Valoarea de patrimoniu a mărturiilor de istorie orală în studierea fenomenului totalitarismului din RSS Moldovenească (1940-1941, 1944-1953). Studiu de caz „Cartea Memoriei” (comunicare științifică), Conferința Internațională Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine, 23-24 septembrie 2019, Chișinău.

14. Bîrlădeanu V., Cojocaru Ludmila. Memorie colectivă și practicile memoriei în Republica Moldova: o perspectivă de cercetare istorică. În: Revista de Istorie a Moldovei, nr. 1. Chișinău: IISD al AȘM, 2009, p. 22-31; Cojocaru Ludmila. The Culture of Memory and Amnesia in the Borderland Societies: The case of the Republic of Moldova. In: Helfrich H. et al. (eds) Impact of Culture on Human Interaction: Clash or Challenge. Göttingen: Hogrefe & Huber, 2008, p. 233-247; Cojocaru Ludmila. Political Liturgies and Concurrent Memories in the context of Nation-Building Process in Post-Soviet Moldova: the case of Victory Day. În: Interstitio. East European Review of Historical Anthropology, vol. I, nr. 2(2). Special issue: J.R. Cash, I. Livezeanu (eds) Memory, History and Identity in Bessarabia and Beyond. Chișinău: ULIM, 2007, p. 87-116.

15. Grele R. J. Envelopes of Sound: The Art of Oral History. Chicago: Precedent Publishing, 1985, p. 136; Fivush R. Speaking Silence: The Social Construction of Silence in Autobiographical and Cultural Narratives. In: Memory, nr. 18, 2010, p. 88-98; Adler N. et al. (eds) Memories of Mass Repression: Narrating Life Stories in the Aftermath of Atrocity. New Jersey: Transaction Publishers, 2011; Vinitzky-Seroussi V., Teeger Ch. Unpacking the Unspoken: Silence in Collective Memory and Forgetting. In: Social Forces, nr. 88, 2010, p. 1118.

16. Cojocaru Ludmila. „My Parents were Dubbed Enemy of the People”: Issues and Perspectives on Approaching Silence in Oral History Research”. In: Budeancă C., Bathory D. (eds) Histories (Un)Spoken: Strategies of Survival and Social-Professional Integration in Political Prisoners' Families in Communist Central and Eastern Europe in the '50s and '60s. Berlin: LIT Verlag Münster, 2018, p. 326-340.

17. Maynes M. J. et al. Telling Stories: The Use of Personal Narratives in the Social Sciences and History. London: Cornell University Press, 2008, p. 67.